

Sylwia Góra

ORCID 0000-0002-8844-9528
Akademia Pomorska w Słupsku
sylvia.gora@apsl.edu.pl

DOI: 10.34888/ppw.2021.85-98

Dariusz Góra

ORCID 0000-0001-7662-8812
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
d.gora@uksw.edu.pl

RELACJE PAŃSTWO–KOŚCIÓŁ KATOLICKI ORAZ PRZEMIANY KULTUROWE NA WSPÓŁCZESNEJ MALCIE – ZASADY A RZECZYWISTOŚĆ

WPROWADZENIE

Malta zawdzięcza swój chrześcijański charakter św. Pawłowi Apostołowi, który zatrzymał się na niej w 60 r., kiedy statek, którym płynął do Rzymu, rozbił się u jej wybrzeży¹. Listy papieża Grzegorza Wielkiego (VI/VII w.) są najstarszym pisanym świadectwem, mówiącym o zorganizowanej wspólnocie chrześcijańskiej na tych ziemiach. Społeczeństwo maltańskie znane jest z wielowiekowej tradycji gościnności wobec wyznawców innych religii (judaizm, islam²) i ras oraz praktyki niedyskryminacji zarówno w czasach autonomii (1947–1964), jak i współcześnie, po odzyskaniu niepodległości (1964)³.

W niniejszym tekście pragniemy skupić się na okresie ostatniego ćwierćwiecza, w którym doszło do zasadniczych, wręcz rewolucyjnych zmian religijno-obyczajowych w tym jednym z najbardziej katolickich krajów na świecie. Interesuje nas brak korelacji pomiędzy bardzo harmonijnie układającą się współpracą na linii Malta–Stolica Apostolska, ewolucyjnymi przemianami maltańskiego społeczeństwa a – z drugiej strony – następującymi skokowo, radykalnymi reformami prawnymi realizowanymi przez maltańską klasę polityczną. Jest to fenomen, który potrafimy skonstatować, ale którego nie jesteśmy w stanie wyjaśnić.

-
- ¹ Zob. J.S. Abela, *Malta. A Brief History*, Hal Tarxien 2017, s. 215.
 - ² Zob. S. Górzna, *Jan Paweł II wobec obecności islamu w Unii Europejskiej. Konteksty politologii religii*, Słupsk 2018, s. 357–358; A. Mezglewski i in., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 4.
 - ³ Zob. U. Mifsud Bonnici, *Państwo i Kościół na Malcie* [w:] *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłum. J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław 2007, s. 270.

I. PAŃSTWO WYZNANIOWE – INSTYTUCJONALNE POWIĄZANIE RELIGII I POLITYKI

Jednym z kryteriów klasyfikacji współczesnych państw jest ich stosunek do religii oraz do jednostek i wspólnot o charakterze religijnym, określanych mianem Kościołów i związków wyznaniowych⁴.

W państwie wyznaniowym występuje instytucjonalny spłot instytucji państwa z religią (związkami wyznaniowymi). Państwa wyznaniowe można podzielić ze względu na kryterium wyznaniowe na: katolickie (np. Malta), protestanckie (np. państwa skandynawskie) czy muzułmańskie (np. Arabia Saudyjska)⁵.

W strukturze wyznaniowej 27 państw Unii Europejskiej dominującym wyznaniem jest chrześcijaństwo w jego wszystkich trzech nurtach – katolicyzm, prawosławie oraz protestantyzm. Malta, która podobnie jak Polska przystąpiła do UE 1 maja 2004 r., ma tradycje instytucjonalnych więzi z Kościołem katolickim. Jego uprzywilejowana pozycja ma swoje historyczne korzenie związane z funkcjonowaniem Zakonu Maltańskiego, czyli z okresem, kiedy prawo kanoniczne było dominującym porządkiem prawnym Malty, przeważając w sytuacji konfliktu nad prawem państwowym⁶.

W gronie państw wyznaniowych można wyróżnić dwa podsystemy: wyznaniowości tradycyjnej, zwanej też zamkniętą, oraz zmodernizowanej, inaczej otwartej. Obecnie w Europie nie ma państwa wyznaniowego w wersji zamkniętej. Za czasów gen. Franco takim państwem była Hiszpania. Z kolei do państw wyznaniowych o charakterze otwartym możemy zaliczyć państwa uznające jedną religię za religię narodową lub państwową z racji historycznych, na ogół z racji wkładu danej instytucji wyznaniowej w kulturę narodową, albo z przyczyn socjologiczno-demograficznych, jeśli do danej instytucji religijnej przynależy większość obywateli. Religia narodowa zazwyczaj jest subwencjonowana z funduszy państwowych. Państwa wyznaniowe o charakterze otwartym charakteryzują się następującymi cechami:

- a) nieobecnością doktryny religijnej określanej mianem jedynie prawdziwej;
- b) oficjalnym uznaniem jednej religii za religię narodową lub państwową;
- c) subwencjonowaniem tej religii z funduszy publicznych;
- d) gwarancją wolności religijnej dla przedstawicieli innych wyznań i religii⁷.

4 Zob. P. Sobczyk, *Katolicka koncepcja państwa wyznaniowego* [w:] *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo i praktyka*, red. J. Szymanek, Warszawa 2011, s. 106; A. Gajda, *Kościoły i związki wyznaniowe w prawie wspólnotowym* [w:] *Instytucje religijne w krajach Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, red. E. Firlit, Warszawa 2009, s. 15–35.

5 Zob. P. Burgoński, *Modele relacji między religią i polityką* [w:] *Religia i polityka. Zarys problematyki*, red. P. Burgoński, M. Gierycz, Warszawa 2014, s. 218.

6 Zob. K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2007, s. 88.

7 Zob. J. Krukowski, *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004, s. 51.

Obecnie w Europie państwem wyznaniowym w wersji otwartej jest m.in. Republika Malty⁸.

W ustawach zasadniczych państw wyznaniowych unormowania dotyczące religii są na ogół wymieniane wśród naczelnych zasad. To one określają charakter państwowości, uwzględniając pozycję jednostki-obywatela⁹. Nie inaczej jest w przypadku konstytucji Malty, o czym traktuje dalsza część artykułu.

Konstytucja Malty z 21 września 1964 r.¹⁰ reguluje stosunki między Kościołem katolickim a państwem maltańskim¹¹. Ustanawia katolicyzm religią państwową, jednocześnie gwarantując wolność religijną dla wszystkich obywateli. Art. 2 ust. 1 (rozdział I: *Republika Malty*) stanowi, że „religią Malty jest religia Rzymskokatolicka Kościoła Apostolskiego”, a zatem państwo to nie jest neutralne pod względem światopoglądowym, ponieważ ustrojodawca wskazał, że religia katolicka jest religią tego państwa. Ust. 1 został sformułowany nie tyle jako nakaz, lecz jako stwierdzenie stanu rzeczy¹².

Jednym z najbardziej oryginalnych zapisów konstytucji maltańskiej jest art. 2 ust. 2, nakładający na Kościół katolicki „obowiązek i prawo nauczania, jakie zasady są dobre, a jakie złe”. Państwo maltańskie przyznało zatem Kościołowi pełnię autorytetu konstytucyjnego w kwestiach etyki i moralności, czyniąc z orzeczeń tego zewnętrznego względem siebie podmiotu aksjologicznego arbitra porządku prawnego.

Ustawa zasadnicza Malty przewiduje ponadto obowiązkową katechezę w szkołach. Mówi o tym art. 2 ust. 3: „Nauczanie religii Rzymskokatolickiego Kościoła Apostolskiego stanowi składnik obowiązkowego nauczania we wszystkich szkołach państwowych”. W art. 10 dodaje się, że podstawowa edukacja ma być darmowa i obowiązkowa. Jednak nauczanie religii nie jest przymusowe, a obowiązkiem państwa jest zapewnienie go i wynagradzanie nauczycieli tego przedmiotu. Ust. 1 i 3 nie zostały wzmocnione przez art. 66, który zmianę kluczowych artykułów konstytucji obwarowuje szczególnymi warunkami. Ust. 2, uznający prawo Kościoła katolickiego do nauczania, zyskał takie wzmocnienie. Uznano bowiem, że prawo do nauczania powinno być zawarowane nawet wtedy, gdy Kościół katolicki przestałby być Kościołem większości społeczeństwa maltańskiego¹³.

⁸ Zob. tamże.

⁹ Zob. P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2017, nr 20, s. 232.

¹⁰ *Konstytucja Malty*, tłum. J. Winczorek, Warszawa 2007.

¹¹ Zob. K. Aquilina, *Church and State Relations in the Constitution of Malta*, „Polonia Sacra” 2018, nr 2 (51), s. 175; P.G. Xuereb, *The Constitution of Malta: Reflections of the New Mechanism for Synchrony of Values in Different Levels of Governance [w:] National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*, red. A. Albi, S. Bardutzky, The Hague 2019, s. 142–143.

¹² Zob. K. Orzeszyna, dz. cyt., s. 88.

¹³ Zob. tamże, s. 89.

Zdaniem komentatorów niniejszy artykuł tworzy podstawę prawną dla takich praktyk, jak: obecność krzyża w instytucjach publicznych, np. parlamencie; modlitwa o charakterze katolickim odmawiana przed każdym posiedzeniem parlamentu; Msza o Duchu Świętym sprawowana w stołecznej konkatedrze przed rozpoczęciem każdej sesji parlamentu czy przysięga o charakterze religijnym składana przez osoby pełniące funkcje publiczne¹⁴.

Art. 32. reguluje kwestię podstawowych praw i wolności człowieka („to znaczy prawa do poszanowania bez względu na rasę, pochodzenie, poglądy polityczne, kolor skóry, wyznanie lub płeć każdego i wszystkich”) i jest pierwszym z grupy artykułów rozdziału IV zatytułowanego *Podstawowe prawa i wolności jednostki*. Jak precyzuje ustawodawca: „przepisy niniejszego rozdziału służą ochronie wymienionych wyżej praw i wolności z takimi ograniczeniami, jakie zawarte są w tych przepisach i jakie służą zagwarantowaniu, że korzystanie z wymienionych praw i wolności przez każdą jednostkę nie przynosi uszczerbku dla praw i wolności innych osób ani dla interesu publicznego”.

Pomimo wyznaniowego charakteru państwa art. 40 ust. 1 konstytucji (rozdział IV) zawiera następującą gwarancję: „Każdemu przysługuje na Malcie pełna wolność sumienia i każdy ma prawo do swobodnego uczestniczenia w wybranych przez siebie praktykach religijnych”. Oznacza to, że Malta nie jest państwem „naruszającym swoim obywatelom jedną powszechnie obowiązującą religię państwową”¹⁵. W art. 40 ust. 2 zagwarantowano, że „[n]a nikogo nie można nakładać obowiązku uczestnictwa w nauczaniu religii lub wykazywania się wiedzą lub umiejętnościami związanymi z religią, jeśli, w przypadku osoby, która nie ukończyła lat szesnastu, sprzeciw wobec takiego obowiązku zgłosi osoba, która zgodnie z prawem sprawuje nad nią władzę rodzicielską [...]”. Art. 45 ust. 3 gwarantuje ochronę przed dyskryminacją, która mogłaby wystąpić z powodu: rasy, pochodzenia, przekonań politycznych, koloru skóry, płci lub wiary. Ust. 9 art. 45 wyjaśnia wszak, że: „Niezależnie od formy jego wyrażenia, wymóg, by Apostolska Religia Rzymskokatolicka była nauczana przez osobę wyznającą tę religię, nie może zostać uznany za niezgodny lub sprzeczny z niniejszym artykułem”.

Gwarancje wolności sumienia i wyznania (art. 40), jak również wolności wyrażania poglądów (art. 41), zostały zaliczone przez ustrojodawcę do kategorii podstawowych praw i wolności jednostki, co wskazuje na ich przynależność do pierwszej kategorii praw człowieka, czyli wolności i praw osobistych, które

¹⁴ Ustawodawstwo maltańskie przewiduje także możliwość złożenia przez urzędnika przysięgi o charakterze świeckim. Zob. U. Mifsud Bonnici, dz. cyt., s. 269; K. Orzeszyna, dz. cyt., s. 88–89.

¹⁵ P. Sobczyk, dz. cyt., s. 108.

przysługują każdemu bez wyjątku¹⁶. Konstytucja maltańska łączy zatem dwa elementy – uprzywilejowaną pozycję Kościoła katolickiego (państwo wyznaniowe) oraz wolność religijną (element właściwy państwu świeckiemu)¹⁷.

II. UMOWY MIĘDZY STOLICĄ APOSTOLSKĄ A REPUBLIKĄ MALTY

Większość umów konkordatowych zawartych w okresie pontyfikatu Jana Pawła II (1978–2005) stanowią umowy z państwami europejskimi, wśród których możemy wyróżnić m.in. konkordaty z państwami Europy Zachodniej, w tym z Maltą. Są to tzw. umowy parcjalne, dotyczące wybranych spraw jak np. szkoły katolickie¹⁸. Poniżej omówimy relacje państwa z Kościołem katolickim w szczegółowych kwestiach, które są regulowane na podstawie umów międzynarodowych (umowy parcjalne), zawartych między państwem maltańskim i Stolicą Apostolską¹⁹.

Pierwsza z umów dotyczyła unormowania sytuacji Wydziału Teologicznego, który w 1978 r. został usunięty z Uniwersytetu Maltańskiego²⁰. Na mocy umowy między Stolicą Apostolską i Republiką Malty z 26 września 1988 r. Wydział Teologii Katolickiej powrócił do struktur państwowego Uniwersytetu Maltańskiego. Jako przyczynę reintegracji wydziału wskazano „zwłaszcza korzyści o charakterze naukowym, kulturalnym i społecznym, jakie może przynieść ściślejsze powiązanie Wydziału Teologii z Uniwersytetem”²¹.

Umowa zawarta między Republiką Malty a Stolicą Apostolską 16 listopada 1989 r. zagwarantowała nauczanie religii w szkołach państwowych wszystkich poziomów, jednakże nie przymuszając do katolickiej edukacji religijnej. Za przygotowanie programów i podręczników do nauki religii jest odpowiedzialna Konferencja Episkopatu Malty²².

Dwa lata później, 28 listopada 1991 r. zawarto kolejną Umowę między Stolicą Apostolską a Republiką Malty w sprawie szkół kościelnych. Dokument stwierdza

¹⁶ Zob. tamże, s. 108–109; S. Górzna, *Poszanowanie praw człowieka warunkiem pokoju między narodami i religiami w nauczaniu Jana Pawła II* [w:] *Religia, kultura i edukacja w świetle zagrożeń współczesnego świata*, red. H. Czakovska, M. Kuciński, Bydgoszcz 2014, s. 41–59.

¹⁷ Zob. K. Orzeszyna, dz. cyt., s. 90; P. Sobczyk, dz. cyt., s. 109.

¹⁸ Zob. J. Krukowski, *Konkordaty Jana Pawła II*, „Studia Prawnicze KUL” 2017, nr 4 (72), s. 174–175.

¹⁹ Zob. K. Orzeszyna, dz. cyt., s. 90.

²⁰ Zob. A. Koster, *Clericals versus Socialists: Toward the 1984 Malta School War* [w:] *Religious Regimes and State-Formation. Perspectives from European Ethnology*, red. E.R. Wolf, Albany 1991, s. 115.

²¹ Preambuła, *Accordo tra la Santa Sede e il Governo della Repubblica di Malta sull'incorporazione della Facoltà di Teologia nell'Università di Malta*, 26.09.1988 r., https://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19880926_s-sede-malta-teologia_it.html.

²² *Accordo tra la Santa Sede e il Governo della Repubblica di Malta per meglio ordinare l'istruzione e l'educazione religiosa cattolica nelle scuole statali*, 16.11.1989 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19891116_s-sede-malta-educazione_it.html.

m.in.: „Państwo uznaje prawo Kościoła do zakładania i kierowania własnymi szkołami zgodnie z ich szczególnym charakterem oraz autonomię organizacji i działania” (art. 2)²³. Na mocy innej umowy podpisanej tego samego dnia Kościół przekazał państwu nieruchomości kościelne, które nie były wymagane do celów duszpasterskich²⁴. W celu finansowania szkół katolickich utworzono specjalny fundusz, na który składają się dobra kościelne przekazane państwu i objęte postanowieniami ustawy o majątkach kościelnych z 12 czerwca 1992 r.²⁵

3 lutego 1993 r. została podpisana Umowa między Stolicą Apostolską a Republiką Malty w sprawie uznawania skutków cywilnych małżeństw kanonicznych oraz decyzji władz kościelnych i trybunałów dotyczących tych samych małżeństw²⁶. Wprowadzenie w 1975 r. małżeństw zawieranych cywilnie spowodowało paradoksalną sytuację umniejszenia praw małżonków sakramentalnych. Paradoks polega na tym, że w przypadku małżeństw zawieranych kanonicznie możliwe jest stwierdzenie ich nieważności. Ustawa parlamentu maltańskiego z 1975 r., zrównując małżeństwa kanoniczne z cywilnymi, pozbawiła małżonków katolickich możliwości korzystania z prawa do unieważnienia małżeństwa. W tej sytuacji to władza kościelna musiała wywrzeć wpływ na władzę państwową Malty, aby ta oficjalnie zagwarantowała małżeństwom zawieranim kanonicznie pełnię ich praw – czyli możliwość unieważnienia – których pozbawione były małżeństwa cywilne²⁷. Sytuacja unormowana umową z 1993 r. przetrwała do referendum w sprawie rozwodów, które odbyło się na Malcie w 2011 r.

III. OSOBLIWY UPADEK KATOLICKIEJ MALTY

Ostatnie lata przyniosły jednak gwałtowne zmiany na Malcie, które znajdują również swój wyraz w rewizji prawodawstwa. To śródziemnomorskie państwo

23 *Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on Church Schools*, 28.11.1991 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930218_santa-sede-rep-malta-scuole_en.html.

24 Art. 1, *Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on the Temporal Goods of the Church*, 28.11.1991 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930218_s-sede-rep-malta-beni_en.html; zob. A. Bettetini, *Religion and the Secular State in Malta* [w:] *Religion and the Secular State: National Reports*, red. J. Martinez-Torron, W. Cole Durham, Provo 2010, s. 495.

25 Zob. M. Florczak-Wątor, P. Mikuli, *Systemy konstytucyjne Cypru i Malty*, Warszawa 2009, s. 64.

26 *Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on the Recognition of Civil Effects to Canonical Marriages and to the Decisions of the Ecclesiastical Authorities and Tribunals about the Same Marriages*, 3.02.1993 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930203_s-sede-malta_en.html.

27 O wadze sprawy będącej przedmiotem Umowy świadczy fakt, iż strony uzgodniły wsteczne obowiązywanie uzgodnienia, tj. uznanie przez państwo maltańskie kościelnych orzeczeń nieważności małżeństw kanonicznych wydanych przed datą wejścia w życie przedmiotowej umowy (art. 6).

Relacje państwo–Kościół katolicki oraz przemiany kulturowe na współczesnej Malcie...

podąża śladami Europy Zachodniej, gdzie doszło do masowego procesu sekularyzacji²⁸. Wartości katolickie, niegdyś silnie obecne w życiu publicznym społeczeństwa maltańskiego, dziś ulegają gwałtownej erozji.

Podczas pielgrzymki na Maltę w 1990 r. papież Jan Paweł II skierował przesłanie do przedstawicieli nauki, kultury i środowisk artystycznych, w którym zwrócił uwagę na wkroczenie Malty w nowy, dla wielu niezrozumiały, etap zmian kulturowych właściwych innym krajom zachodniej Europy i świata. Podkreślając duchowy wymiar oraz przyrodzoną godność każdej konkretnej osoby ludzkiej, ostrzegał przed postrzeganiem spraw ludzkich przez pryzmat „abstrakcyjnych koncepcji ideologicznych”. Powiedział wówczas: „Korzystaniu z wolności musi towarzyszyć wzrost dojrzałości moralnej i duchowej. Niestety, w miarę jak zbliżamy się do trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa, w kulturze panującej dostrzegamy oznaki osłabienia poczucia powinności moralnych i zaniku zmysłu duchowego”²⁹.

Porównanie papieskiego napomnienia z laickimi analizami spraw maltańskich pozwala stwierdzić, że lawinowo następujące zmiany kulturowe na śródziemnomorskiej wyspie dokonują się z odwołaniem do tej „abstrakcyjnej koncepcji ideologicznej”, jakiej dostarcza doktryna praw człowieka³⁰. Innym, emocjonalnie wpływowym argumentem pozostaje mimetyzm – dążenie do bycia takim jak inni³¹. W 2011 r. na Malcie odbyło się referendum, w którego wyniku Malta straciła pozycję ostatniego kraju Europy, w którym nie istnieje instytucja rozwodu. Za wprowadzeniem rozwodów opowiedziało się 52,67% głosujących³². Z jednej strony legalizacja rozwodów dopełniła reformę prawną z 1975 r., wprowadzającą związki cywilne obok małżeństw kanonicznych zawieranych w Kościele katolickim (lub innym związku wyznaniowym) i uznawanych przez państwo. Z drugiej jednak strony skutki prawne rozwodu miały odtąd obejmować wszystkie formy małżeństwa, zarówno tych zawartych cywilnie, jak i kanonicznie.

²⁸ Zob. K. Aquilina, dz. cyt., s. 175; S. Górzna, *Jan Paweł II...*, dz. cyt., s. 548.

²⁹ Jan Paweł II, *Co się stanie z człowiekiem?*, „L'Osservatore Romano” 1990, nr 7–8, s. 20.

³⁰ Zob. R. Bonello, *The Impact of Religion and Human Rights Talk on Legislation in Malta*, www.academia.edu/25203784/The_Impact_of_Religion_and_Human_Rights_Talk_on_Legislation_in_Malta.

³¹ Zob. A. Deguara, *Till divorce do us part? The role of the Roman Catholic Church in the divorce referendum campaign in Malta*, s. 2, www.academia.edu/26635348/Till_divorce_do_us_part_The_role_of_the_Roman_Catholic_Church_in_the_divorce_referendum_campaign_in_Malta.

³² Zob. A. Abela i in., *Attitudes about Remarriage in Malta*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2015, nr 56, s. 370. Inny wynik – 53,2% – podaje R. Pace, *Growing Secularisation in a Catholic Society: The Divorce Referendum of 28 May 2011 in Malta*, „South European Society and Politics” 2012, nr 4, s. 573. Głosy rozłożyły się nierównomiernie na obu wyspach maltańskich – wyspa Gozo prawie w 70% głosowała przeciw wprowadzeniu rozwodów. Zob. M.T. Vassallo, *The Europeanization of Interest Groups in Malta and Ireland*, London 2015, s. 69.

Maltański system partyjny przypomina swój brytyjski pierwowzór: dwubiegunowy podział polityczny zapewniają: Partit Nazzjonalista (Partia Narodowa) po prawej stronie i Partit Laburista (Partia Pracy) po lewej stronie politycznego spektrum. Partia Narodowa reprezentuje program konserwatywny i chrześcijańsko-demokratyczny, podkreślając rolę Kościoła i religii w życiu społecznym. Partia Pracy ma charakter socjaldemokratyczny i unionistyczny, a w zakresie kwestii religijnych – krytyczny wobec nadmiernej roli Kościoła w życiu publicznym³³. Wydawać by się mogło, że linia podziału dotyczącego referendum przebiegnie zgodnie z podziałem definiowanym przez dwie większościowe partie Malty. Sprawy okazały się jednak bardziej złożone, a ich artykulacja pozwala skonstatować niedostatki analizy instytucjonalno-prawnej. Referendum ogłoszono w wyniku inicjatywy dwóch posłów reprezentujących przeciwne partie polityczne³⁴. Lider Partii Pracy, choć publicznie opowiedział się za dopuszczeniem rozwodów, pozostawił w tej sprawie wolny wybór posłom swojej partii w parlamencie. Również władze kościelne zachowały nadspodziewaną wstrzeźliwość, a wsparcie ruchu przeciwnego rozwodom dokonywało się w sposób dyskretny³⁵. Stanowisko jednoznacznie przeciwnie uchwalonemu prawu o rozwodach zajął ówczesny premier Lawrence Gonzi, były przewodniczący maltańskiej Akcji Katolickiej. Jego samotna inicjatywa naraziła go jednak na krytykę w łonie własnej Partii Narodowej, jak również wśród opinii publicznej³⁶.

Ten sam polityk w wywiadzie udzielonym osiem lat później przyjął całkiem odmienną linię argumentacji. Zbywając milczeniem kwestię wartości, reguł moralnych czy porządku prawnego, skupił się wyłącznie na społecznym mimetyzmie. Stwierdził mianowicie, iż wprowadzenie rozwodów na Malcie było nieuniknione, a wejście Malty do Unii Europejskiej „dało kontekst. Zachęciło ludzi do zabrania głosu, do wyjścia z konserwatywnego, tradycyjnego modułu, który mieliśmy przez wiele lat. [...] Żyjemy w czasach, w których zmiany zachodzą tak szybko i nie ma sposobu, abyśmy mogli je zatrzymać, musimy tylko bardzo szybko się przystosować”³⁷. Wydaje się, że postawa byłego premiera Malty odzwierciedla ogólny kryzys tożsamości europejskich elit określających się mianem konserwatywnych i chadeckich.

33 Zob. A. Skrzypek, *System polityczny Malty*, Warszawa 2009, s. 152–162.

34 Zob. L. Mirani, *Malta to legalise divorce after bitter referendum*, „The Independent” 30.05.2011, <https://independent.co.uk/news/world/europe/malta-to-legalise-divorce-after-bitter-referendum-2290802.html>.

35 Zob. A. Deguara, dz. cyt., s. 5–6.

36 Zob. R. Pace, dz. cyt., s. 575.

37 Cyt. za: Y. Pace, *Gonzi admits divorce has been 'positive experience' eight years after voting against*, „Malta Today” 2.08.2019, www.maltatoday.com.mt/news/national/96654/watch_gonzi_admits_divorce_has_been_positive_experience_eight_years_after_voting_against#.Xe9eVTNKiUk.

Relacje państwo–Kościół katolicki oraz przemiany kulturowe na współczesnej Malcie...

Podczas pielgrzymki na Maltę w 2010 r. papież Benedykt XVI przestrzegał przed inspirowaniem się negatywnymi wpływami współczesnego świata: „Nie wszystko, co proponuje współczesny świat, warte jest przyjęcia przez mieszkańców Malty. Różne głosy usiłują namówić nas, byśmy odłożyli na bok naszą wiarę w Boga i Jego Kościół i sami sobie wybrali wartości i przekonania, zgodnie z którymi będziemy żyć. Mówią nam, że wcale nie potrzebujemy Boga ani Kościoła”³⁸. Podczas spotkania z młodzieżą w stolicy kraju Valletcie wskazał, że współczesna kultura propaguje idee i wartości sprzeczne z tymi, które głosił Chrystus. Odwiedzając wyspę na rok przed referendum w sprawie rozwodów, papież zaapelował: „Tu na Malcie życie w społeczeństwie przepojonym wiarą i wartościami chrześcijańskimi. Powinniście być dumni, że wasz kraj staje w obronie dzieci nienarodzonych i trwałości rodziny, mówiąc «nie» aborcji i rozwodom. Proszę was, byście nadal dawali to odważne świadectwo o nienaruszalności życia ludzkiego i uznawali podstawową rolę małżeństwa i rodziny w budowaniu zdrowego społeczeństwa”³⁹. Jedno z najbardziej katolickich społeczeństw świata, w 95% utożsamiające się z Kościołem katolickim⁴⁰, w kolejnych latach miało dać wyraz odmiennemu postrzeganiu rzeczywistości niż głowa ich Kościoła. „Rodzi się nowa Malta” – zadeklarował ówczesny lider opozycji parlamentarnej, Joseph Muscat⁴¹.

Odtąd przemiany nabrały znacznego tempa. W 2014 r. władze Malty zalegalizowały jednopłciowe związki cywilne⁴², a w 2015 r. zezwolono na deklarację zmiany płci, której nie trzeba dokumentować zaświadczeniem lekarskim⁴³. W 2017 r. parlament maltański przyjął ustawę umożliwiającą parom homoseksualnym adopcję dzieci. Celem tej ustawy, popartej przez obie większościowe partie polityczne, było „wprowadzenie równości małżeństw”, co oznacza pełne zrównanie w prawach związków hetero- i homoseksualnych⁴⁴. Nowe przepisy zakazują stosowania w aktach prawnych określeń, takich jak: „matka”, „ojciec”, „mąż” czy „żona”. Zastąpić je mają sformułowania, jak to określono, „genderowo neutralne”.

38 Benedykt XVI, *Zachowujcie wiarę i wartości przekazane wam przez waszego Ojca, św. Pawła Apostoła*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 6, s. 11; zob. J.L. Allen, *Papal Clouds Lift in Malta*, „National Catholic Reporter” 2010, nr 14, s. 1, 12, 14.

39 Benedykt XVI, *Bądźcie serdecznymi przyjaciółmi Jezusa*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 6, s. 13.

40 Zob. L. Mirani, dz. cyt.

41 Cyt. za: tamże.

42 Zob. M. Harwood, *Adopting Same-Sex Unions in Catholic Malta: Pointing the Finger at 'Europe'*, „South European Society and Politics” 2015, nr 1, s. 113–131.

43 M. Jendrzyszczak, *Upadek katolickiej Malty. Martwy zapis o „religii państwowej”*, „Polonia Christiana” 24.07.2017, <http://pch24.pl/upadek-katolickiej-malty--martwy-zapis-o-religii-panstwowej-53206.i.html#ixzz61qxyvjir>.

44 Zob. A. Aqulina, dz. cyt., s. 189.

W ciągu zatem niespełna jednej dekady prawodawstwo maltańskie radykalnie zmieniło swój charakter, porzucając pozycję jednego z najbardziej konserwatywnych w Europie i dołączając do peletonu radykalnej rewolucji obyczajowej. Wspomniany wcześniej Joseph Muscat, ówczesnie premier Malty, uznał reformy za przejaw dojrzałości maltańskiej demokracji⁴⁵, co, zważywszy na powagę materii ustawowej, skłania raczej do refleksji nad stopniem reprezentatywności maltańskich instytucji demokratycznych. Klasa polityczna tego kraju, działając blokiem ponad podziałami ideowymi, nie uwzględniła bowiem głosów sprzeciwu pojawiających się w społeczeństwie obywatelskim. Dowiodła, że laksyzm w kwestiach obyczajowych nie naruszył kompleksu interesów i wartości, które legitymizują jej trwanie przy władzy⁴⁶. Pytanie o charakter tych interesów i wartości pozostaje otwarte.

Radykalne zmiany nastąpiły także po stronie kościelnej. W 2017 r. zwierzchnicy obu maltańskich diecezji katolickich, abp Charles Scicluna i bp Mario Grech opracowali specjalne wytyczne dla kapłanów swojego kraju, inspirowane adhortacją papieża Franciszka *Amoris laetitia*⁴⁷. Hierarchowie stwierdzili w nich, że rozwiedzeni katolicy, którzy zawarli kolejny związek cywilny i którzy „w wyniku procesu własnego rozeznania”, „poprzez swoje świadome i oświecone sumienie” sądzą, iż „pozostają w zgodzie z Bogiem”, mają odtąd pełne prawo korzystania z sakramentu Eucharystii na równi z małżeństwami sakramentalnymi⁴⁸. Kiedy współczesny mieszkaniec Malty będzie zapoznawać się z zapisem konstytucji swojego państwa, przyznającym Kościołowi katolickiemu „obowiązek i prawo nauczania, jakie zasady są dobre, a jakie złe”, będą to „zasady dobra i zła” zgodne z tą nową wersją doktryny katolickiej.

Ostatnia dekada przyniosła zaskakujące, rewolucyjne wręcz zmiany w porządku prawnym niewielkiego, acz historycznie bardzo ważnego państwa położonego w sercu Morza Śródziemnego. Nagłość, a zarazem skala radykalizmu tych zmian skłania do dalszych badań dotyczących z jednej strony kulturowych przemian społeczeństwa maltańskiego, z drugiej natomiast instytucjonalnych reguł sprawowania władzy państwowej, które zdają się wykraczać poza standardowo analizowane w literaturze aspekty legalistyczno-systemowe i obejmować znacznie bogatszy wachlarz transakcji o charakterze nieformalnym. Przypadek Malty zdecydowanie zasługuje na dalszą uwagę.

45 Zob. M. Jendryczak, dz. cyt.

46 Zob. M. Castells, *Siła tożsamości*, Warszawa 2008, s. 325–326.

47 Franciszek [papież], *Posynodalna adhortacja apostolska Amoris laetitia o miłości w rodzinie*, Kraków 2016.

48 malk, *Co teraz z katolikami na Malcie? Nie muszą się już spowiadać?*, „Polonia Christiana” 19.01.2017, <http://pch24.pl/co-teraz-z-katolikami-na-malcie--nie-musza-sie-juz-spowiadac-,48851,i.htm>.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Accordo tra la Santa Sede e il Governo della Repubblica di Malta per meglio ordinare l'istruzione e l'educazione religiosa cattolica nelle scuole statali*, 16.11.1989 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19891116_s-sede-malta-educazione_it.html.
- Accordo tra la Santa Sede e il Governo della Repubblica di Malta sull'incorporazione della Facoltà di Teologia nell'Università di Malta*, 26.09.1988 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19880926_s-sede-malta-teologia_it.html.
- Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on Church Schools*, 28.11.1991 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930218_santa-sede-rep-malta-scuole_en.html.
- Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on the Recognition of Civil Effects to Canonical Marriages and to the Decisions of the Ecclesiastical Authorities and Tribunals about the Same Marriages*, 3.02.1993 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930203_s-sede-malta_en.html.
- Agreement between the Holy See and the Republic of Malta on the Temporal Goods of the Church*, 28.11.1991 r., www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19930218_s-sede-rep-malta-beni_en.html.
- Benedykt XVI, *Bądźcie serdecznymi przyjaciółmi Jezusa*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 6, s. 13.
- Benedykt XVI, *Zachowujcie wiarę i wartości przekazane wam przez waszego Ojca, św. Pawła Apostoła*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 6, s. 11.
- Franciszek [papież], *Posynodalna adhortacja apostolska Amoris laetitia o miłości w rodzinie*, Kraków 2016.
- Jan Paweł II, *Co się stanie z człowiekiem?*, „L'Osservatore Romano” 1990, nr 7–8, s. 20.
- Konstytucja Malty*, tłum. J. Winczorek, Warszawa 2007.

OPRACOWANIA

- Abela A. i in., *Attitudes about Remarriage in Malta*, „Journal of Divorce & Remarriage” 2015, nr 56, s. 369–387.
- Abela J.S., *Malta. A Brief History*, Hal Tarxien 2017.
- Allen J.L., *Papal Clouds Lift in Malta*, „National Catholic Reporter” 2010, nr 14, s. 1–14.

- Aquilina K., *Church and State Relations in the Constitution of Malta*, „Polonia Sacra” 2018, nr 2 (51), s. 175–199.
- Bettetini A., *Religion and the Secular State in Malta* [w:] *Religion and the Secular State: National Reports*, red. J. Martinez-Torron, W. Cole Durham, Provo 2010, s. 493–503.
- Bonello R., *The Impact of Religion and Human Rights Talk on Legislation in Malta*, www.academia.edu/25203784/The_Impact_of_Religion_and_Human_Rights_Talk_on_Legislation_in_Malta.
- Borecki P., *Znamiona państwa wyznaniowego – uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2017, nr 20, s. 223–248.
- Burgoński P., *Modele relacji między religią i polityką* [w:] *Religia i polityka. Zarys problematyki*, red. J. Burgoński, M. Gierycz, Warszawa 2014, s. 216–239.
- Castells M., *Siła tożsamości*, Warszawa 2008.
- Deguara A., *Till divorce do us part? The role of the Roman Catholic Church in the divorce referendum campaign in Malta*, www.academia.edu/26635348/Till_divorce_do_us_part_The_role_of_the_Roman_Catholic_Church_in_the_divorce_referendum_campaign_in_Malta.
- Florczak-Wątor M., Mikuli P., *Systemy konstytucyjne Cypru i Malty*, Warszawa 2009.
- Gajda A., *Kościół i związki wyznaniowe w prawie wspólnotowym* [w:] *Instytucje religijne w krajach Unii Europejskiej. Wybrane problemy*, red. E. Firlit, Warszawa 2009, s. 15–35.
- Górzna S., *Jan Paweł II wobec obecności islamu w Unii Europejskiej. Konteksty politologii religii*, Słupsk 2018.
- Górzna S., *Poszanowanie praw człowieka warunkiem pokoju między narodami i religiami w nauczaniu Jana Pawła II* [w:] *Religia, kultura i edukacja w świetle zagrożeń współczesnego świata*, red. H. Czakowska, M. Kuciński, Bydgoszcz 2014, s. 41–59.
- Harwood M., *Adopting Same-Sex Unions in Catholic Malta: Pointing the Finger at ‘Europe’*, „South European Society and Politics” 2015, nr 1, s. 113–131.
- Jendrzejczak M., *Upadek katolickiej Malty. Martwy zapis o „religii państwowej”*, „Polonia Christiana” 24.07.2017, <http://pch24.pl/upadek-katolickiej-malty-martwy-zapis-o-religii-panstwowej-53206,i.html#ixzz61qxyvjir>.
- Koster A., *Clericals versus Socialists: Toward the 1984 Malta School War* [w:] *Religious Regimes and State-Formation. Perspectives From European Ethnology*, red. E.R. Wolf, Albany 1991, s. 105–131.
- Krukowski J., *Konkordaty Jana Pawła II*, „Studia Prawnicze KUL” 2017, nr 4 (72), s. 169–185.
- Krukowski J., *Wstęp do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2004.

Relacje państwo–Kościół katolicki oraz przemiany kulturowe na współczesnej Malcie...

- mark, *Co teraz z katolikami na Malcie? Nie muszą się już spowiadać?*, „Polonia Christiana” 19.01.2017, <http://pch24.pl/co-teraz-z-katolikami-na-malcie--nie-musza-sie-juz-spowiadac-,48851,i.htm>.
- Mezglewski A. i in., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
- Mifsud Bonnici U., *Państwo i Kościół na Malcie* [w:] *Państwo i Kościół w krajach Unii Europejskiej*, red. G. Robbers, tłum. J. Łopatowska-Rynkowska, M. Rynkowski, Wrocław 2007, s. 263–276.
- Mirani L., *Malta to legalise divorce after bitter referendum*, „The Independent” 30.05.2011, <http://independent.co.uk/news/world/europe/malta-to-legalise-divorce-after-bitter-referendum-2290802.html>.
- Orzeszyna K., *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawno-porównawcze*, Lublin 2007.
- Pace R., *Growing Secularisation in a Catholic Society: The Divorce Referendum of 28 May 2011 in Malta*, „South European Society and Politics” 2012, nr 4, s. 573–589.
- Pace Y., *Gonzi admits divorce has been ‘positive experience’ eight years after voting against*, „Malta Today” 2.08.2019, www.maltatoday.com.mt/news/national/96654/watch_gonzi_admits_divorce_has_been_positive_experience_eight_years_after_voting_against#.Xe9eVTNKiUk.
- Skrzypek A., *System polityczny Malty*, Warszawa 2009.
- Sobczyk P., *Katolicka koncepcja państwa wyznaniowego* [w:] *Państwo wyznaniowe. Doktryna, prawo i praktyka*, red. J. Szymanek, Warszawa 2011, s. 106–121.
- Vassallo M.T., *The Europeanization of Interest Groups in Malta and Ireland*, London 2015.
- Xuereb P.G., *The Constitution of Malta: Reflections of the New Mechanism for Synchrony of Values in Different Levels of Governance* [w:] *National Constitutions in European and Global Governance: Democracy, Rights, the Rule of Law*, red. A. Albi, S. Bardutzky, The Hague 2019, s. 141–177.

STRESZCZENIE

Konstytucja Malty (1964) traktuje katolicyzm jako religię państwową, jednocześnie gwarantując wolność religijną obywatelom. Konstytucyjne uregulowanie stosunków państwo–Kościół na Malcie łączy w sobie elementy typowe dla klasycznego państwa wyznaniowego oraz państwa świeckiego, zwłaszcza w zakresie wolności wyznania. Zmiany porządku prawnego wprowadzone niedawno przez maltański parlament tworzą napięcie w zestawieniu z długoletnią tradycją harmonijnych relacji między Kościołem a państwem, potwierdzonych także zestawem umów międzynarodowych.

Są również w konflikcie z zasadami moralnymi właściwymi społeczeństwu, które masowo określa się jako katolickie. Sam Kościół wydaje się jednak zmieniać reguły własnej doktryny moralnej na potrzeby państwa, którego ustawodawstwo tworzy dziś niezwykłą mieszankę konserwatyizmu z najbardziej radykalną transgresją.

Słowa kluczowe: konstytucja Malty, Kościół katolicki, wolność religijna, prawo wyznaniowe, związki małżeńskie, rozwody.

THE CHURCH-STATE RELATIONS AND CULTURAL CHANGES
IN CONTEMPORARY MALTA -PRINCIPLES VS. REALITY.

The Constitution of Malta (1964) has established Catholicism as a state religion while guaranteeing religious freedom for all at the same time. The constitutional regulation of Church-state relations in Malta combines elements typical for a classical confessional state and a secular state, especially religious freedom. The recent legislative changes introduced by the Maltese parliament seem surprising in comparison with the ongoing, harmonious Church–state relations, as expressed in a set of international agreements. They also remain in conflict with the moral principles peculiar to a society, which is massively referred to as Catholic. The Church itself, however, seems to be changing the rules of its own moral doctrine for the needs of the state, whose legislation today represents an unusual mix of conservatism with the most radical transgression.

Key words: constitution of Malta, Catholic Church, religious freedom, denominational law, marriage, divorce.